

תשובת הגזלן והמזיק

כִּי אָנִי ה' אֱהָב מְשַׁפֵּט שֹׁנֵא גֹזֵל בְּעוֹלָה
וְנִתְּתִי פְעֻלָּתְכֶם בְּאֶמֶת וּבְרִית עוֹלָם אֶכְרֹת לָהֶם : יִשְׁעִיה סֵא, ח,

הרב אברהם פורטל

חז"ל החמירו על גזלן הרוצה לשוב בתשובה יותר מאשר על המזיק הרוצה לחזור בתשובה. שוני זה בא לידי ביטוי, לא רק במישור הרוחני, אלא יש לו גם ביטוי בדינים הממוניים.

בדיני ממונות, בדרך כלל, חובת הראיה היא על התובע (- המוציא) והנתבע נשבע ונפטר, שכלל בידו 'המוציא מחברו עליו הראיה'. מכל מקום חכמים תקנו במקרים מסוימים שהתובע ישבע ויטול.

במאמר זה נדון במקרים בהם הזיק או גזל אדם מחברו. כדי לקבל את שמגיע לו, תקנו חכמים שהתובע אינו צריך להביא את כל הראיות לתביעתו אלא די בהבאת ראיה לגוף המקרה ונשבע ונוטל על סכום ההיזק. ישנם שתי הבחנות מרכזיות בין המקרים עליהם נדון. יש נשבע ונוטל במקרה של גזילה ועדיין החפץ בעינו. לעומת נשבע ונוטל במקרה של מזיק ממון והורסו שהחפץ כבר אינו בעולם.

נבאר, שאע"פ שבמבט ראשון אדם שנחבל ע"י חברו דומה יותר למזיק ממון חברו, מכל מקום תקנת חכמים שהנחבל נשבע ונוטל דומה יותר לגוזל ממון חברו.

כדי לבאר את נקודות ההשוואה והשוני בין המקרים נפרט אותם אחד לאחד.

א. המשנה במסכת שבועות (מד) מביאה מקרה של נשבע ונוטל:

כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין. ואלו נשבעין ונוטלין... **נחבל** כיצד? היו מעידים אותו שנכנס תחת ידו שלם ויצא חבול, ואמר לו: חבלת בי, והוא אומר: לא חבלתי - הרי זה נשבע ונוטל...

הטור (סימן צ) הוסיף תנאי לדין המשנה. הטור כתב שכדי שיחול על מקרה כזה דין נשבע ונוטל, צריך שיכנסו הנחבל לידו של החובל מתוך מריבה וקטטה.

המריבה והקטטה משמשות כ'רגליים לדברי' שאכן הנתבע חבל בנחבל ורק בצרוף רגליים אלו הנחבל יוכל להשבע וליטול. הבית יוסף כתב שגם שאר הפוסקים מסכימים לטור. השו"ע (שם סעיף טז) פסק את המשנה כצורתה, והנתיבות הביא בפשיטות את תנאו של הטור להלכה.

גם בנחבל אנו רואים, שלאחר שהתקיימו התנאים שהוזכרו, לא תועיל לחובל שום טענה, **ואפילו טענת בריא**, שלא חבל כלל ואפילו שלא חבל באותו סכום התביעה שטוען הנחבל.

ב. במשנה (שם) נכתב דינו של נגזל:

נגזל כיצד? היו מעידין אותו שנכנס לביתו למשכנו שלא ברשות, הוא אומר: כלי נטלת, והוא אומר: לא נטלתי - הוא נשבע ונוטל...

מלשון המשנה משמע שאפילו אם טוען הגזלן טענת בריא ודאית שלא גזל כלל או שמודה שגזל אבל טוען שהסכום שתובע הנגזל יותר גבוה ממה שגזל, נתנו חז"ל נאמנות לנגזל להישבע על טענתו ולגבות את כל סכום התביעה מהגזלן. הגמרא מצמצמת את תקנת חכמים רק בכך שיתמלאו מספר תנאים. השו"ע (סימן צ' סעיף א') מביא את התנאים:

הנגזל, כיצד: (1) ראוהו עדים שנכנס לתוך ביתו של חבירו, (2) למשכנו שלא ברשות, (3) ולא היה לו כלום תחת כנפיו, (4) וכשיוצא ראוהו שהיו כלים תחת כנפיו, ואינם יודעים מה הם...5) והוא שיטענו דברים שהוא אמוד בהם או שהוא אמוד שמפקידים אצלו אותם דברים שטען, (6) ויהיו אותן דברים שטען דברים שאפשר שינטל תחת הכנפים. הגה: (7) וי"א דבעינן נמי שטוען מידי דאורחיה לאנוחי במקום שנכנס לשם (טור בשם הרמ"ה); והכי מסתברא.

גם לאחר כל התנאים המגבילים נשאר הדין שהדיינים לא מתחשבים בטענתו של הגזלן, **ואפילו אם טוען טענת בריא** שלא גזל כלל או שלא גזל כסכום התביעה, מכל מקום נאמן הנגזל בשבועה ונוטל.

ג. הגמרא (בבא קמא סב א) מתלבטת האם להחיל על מוסר את התקנה של נשבע ונטל כמו בנגזל:

בעי אמימר: עשו תקנת נגזל במסור או לא? אליבא דמ"ד לא דיינינן דינא דגרמי, לא תבעי לך, דמסירות נמי לא דיינינן. אלא כי תבעי לך - אליבא דמ"ד דיינינן דינא דגרמי, עשו תקנת נגזל במסור דמשתבע ושקיל, או לא? תיקו. על פי הכלל שכל תיקו בגמרא נחשב ספיקא דדינא, יוצא שהנמסר לא יוכל להשבע וליטול (אמנם אם תפס הנמסר נכנס למחלוקת הרמב"ם והרא"ש בתפיסה בספיקא דדינא אבל אין זה דיון המאמר).

נחלקו הראשונים על איזו מציאות הסתפקה הגמרא:

רבינו תם, רמב"ם: הסתפקות הגמרא היא במקרה שהמוסר טוען בברייתא שמסר כמות פחותה מתביעת הנמסר. אבל אם המוסר אינו יודע מה מסר, בזה פשוט לגמרא, שנשבע הנמסר ונוטל.

רא"ש, ר"י: הסתפקות הגמרא היא גם כשהמוסר טוען טענת שמא ואינו יודע מה מסר.

[כשידוע למוסר או למזיק מה הזיק אך לא ידוע לו הכמות, בזה נחלקו הפוסקים אם קיים בזה הדין של מתוך שאינו יכול להשבע משלם. שו"ע (שפ"ח, א) וכך פסק הש"ך - קיים דין זה והניזק יטול בלא שבועה. ולדעת הרמ"א - גם בזה צריך את תקנת נגזל, כיון שלא אומרים כלל זה אלא בדבר שהיה לו לדעת ואכמ"ל].

השו"ע הביא את שתי הדעות:

מי שיש עליו עדים שמסר ממון חבירו, כגון שהראה מעצמו או שנאנס, ונשא ונתן ולא ידעו העדים כמה הפסידו במסירתו, והנמסר אומר: כך וכך הפסידני, והמוסר כופר במה שטענו... ואם לא תפס, אין מוציאין מן המוסר אלא בראייה ברורה...

ויש מי שאומר שאם המוסר אומר: איני יודע כמה הפסדת על ידי, ישבע הנמסר ויטול.

משמע מהשו"ע שפסק בסתם את דעת הרא"ש ור"י, ובשם יש מי שאומר את דעת הרמב"ם. על כן, בדומה לנחבל ונגזל, יש מהפוסקים הסוברים שאף במוסר שטוען טענת בריא, נשבע התובע ונוטל.

ד. מקומות נוספים בו נתקנה תקנת נשבע ונוטל הן 'תקנת נגזל באישו' ומזיק שלא ידוע מה הזיק. תקנת נגזל באישו מבוססת על דין אש שבהגדרתו נחלקו התנאים והאמוראים (ב"ק סב) על מה בדיוק חל דין **אש** : המדליק את הגדיש והיו בו כלים ודלקו, רבי יהודה אומר : משלם מה שבתוכו, וחכמים אומרים : אינו משלם אלא גדיש של חטין או של שעורין... ומודים חכמים לרבי יהודה, במדליק את הבירה שהוא משלם כל מה שבתוכה, שכן דרך בני אדם להניח בבתים.

ונחלקו האמוראים בגמרא בהבנת התנאים :

אמר רב כהנא : מחלוקת - במדליק בתוך שלו והלכה ואכלה בתוך של חברו, דרבי יהודה מחייב אנזקי טמון באש, ורבנן פטרי, אבל במדליק בתוך של חברו - דברי הכל משלם כל מה שבתוכו. ... אלא אמר רבא : בתרתי פליגי, פליגי במדליק בתוך שלו והלכה ואכלה בתוך של חברו, דרבי יהודה מחייב אטמון באש, ורבנן סברי : לא מחייב ; ופליגי נמי במדליק בשל חברו, דרבי יהודה סבר : משלם כל מה שבתוכו ואפילו ארנקי, ורבנן סברי : כלים שדרכן להטמין בגדיש, כגון מוריגין וכלי בקר - הוא דמשלם, כלים שאין דרכן להטמין בגדיש לא משלם.

הראשונים פסקו כחכמים אליבא דרבא, שאם הדליק אש בתוך שלו ופשטה האש לשטח חברו ושרפה שם גדיש ודברים הטמונים בו, חייב רק על הגדיש ופטור מלשלם על מה שטמון בו. לעומת זאת, אם הדליק את האש ממש בשטח חברו חייב המבעיר גם על הדברים הטמונים בגדיש. אמנם, חכמים סייגו את דבריהם שחייב לשלם, דווקא אם אותם דברים שהיו טמונים ונשרפו דרכם להטמן שם.

הלכה זו מדברת בזמן שיש ראיות מוכחות מה היה בתוך הגדיש והבירה ומפרטת מה מתוך דברים אלו צריך המבעיר לשלם.

בהמשך הגמרא מחדשת בדעת רבי יהודה דין נוסף :

אמר רב : שמעית מילתא לרבי יהודה, ולא ידענא מאי היא. אמר שמואל : ולא ידע אבא מאי שמיע ליה? לרבי יהודה דמחייב על נזקי טמון באש, עשו תקנת נגזל באשו.

מחדש שמואל, שגם אם אין ראיות מה היה טמון בגדיש, מכל מקום זה ששרפו לו יכול ליטול מה היה בגדיש וליטול.

תוספות (ד"ה לרבי יהודה) מבארים שחידוש זה נכון גם לשיטת רבנן. ולכן, במקרה שהמבעיר חייב לשלם, אפילו אם אין לניזק ראיות מה וכמה נשרף לו, נשבע הניזק מה וכמה נשרף ונוטל. אמנם גם כאן, כמו בנגזל, צריך הניזק להיות אמוד במה שטוען שנשרף לו. ואם הוא לא אמוד שיש סיבה שיהיה אצלו חפצים בערך כזה, לא תועיל השבועה (עיין שיטה מקובצת בשם רבינו פרץ ב"ק סב, שאש נחשבת אדם המזיק ולא ממונו המזיק שבממונו המזיק אין תקנת נגזל ואכמ"ל).

דין זה נפסק בשו"ע (תי"ח, יג):

טמון באש, פטור. שאם הדליק גדיש חבירו והיו טמונים בו אפילו מוריגים וכלי בקר שדרך להטמינם בגדיש, פטור... במה דברים אמורים, במדליק בתוך שלו והלכה ודלקה בשל חבירו... אבל אם הדליק בתוך של חבירו, או אפילו בתוך שלו... חייב בדבר שדרכו להטמין בגדיש כגון מוריגים וכלי בקר, ובבית חייב על כל דבר, שדרך בני אדם להניח בבית כל כליהם וכל חפציהם, **וכל מה שיטעון בעל הבית שהיה בבית, ה"ז נשבע בנקיטת חפץ ונוטל**, ובלבד שיטעון דברים שהוא אמוד בהם שהם שלו או שרגילים להפקיד בידו.

המקרה השני (שהפוסקים השוו דיניו לחלוטין לתקנת נגזל באישו ולכן איחדנו אותם באותו סעיף) הוא **מזיק ממון חבירו** שלא ידוע מה הזיק.

הגמרא (שם) מביאה דין של מזיק שלא ידוע מה הזיק. היא מספרת על אדם שהשליך לנהר כספת של אדם אחר. בעל הכספת טוען שהיתה שם מרגלית והמזיק שזרק טוען שלא יתכן שהיה בתוך הכספת דבר כזה יקר. למסקנת הגמרא, כדי להאמין לניזק שישבע ויטול, צריך שיהיה הניזק אמוד שיש לו חפצים בערך שתובע ושמקובל להטמין חפצים אלו בתוך מה שהזיק המזיק.

השו"ע (שפ"ח, א) פסק את לשון הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ז הי"ז):

המזיק ממון חבירו ואינו ידוע מה הזיק, נשבע הניזק ונוטל. יוצא שבשני המקרים, נגזל באישו ומזיק שלא ידוע מה הזיק, כל זמן שהניזק בבריא והמזיק בשמא והניזק אמוד שיתכן שאכן ניזק בסכום זה, נשבע הניזק ונוטל.

נחלקו הפוסקים מה הדין כאשר המזיק טוען טענת בריא שלא הזיק כמו שטען הניזק אלא פחות מכך. האם גם אז נשבע הניזק ונוטל או שבמקרה כזה לא תקנו חכמים לניזק שבועה שיוכל ליטול.

הסמ"ע (שם ס"ק טז), הביא דברי דרכי משה (הארוך ס"ק ח') שמצטט את **המגיד משנה** (נזקי ממון יד, יב). המגיד משנה הביא מחלוקת האם אפילו אם טוען המזיק השורף שיודע בבריא שלא היה לניזק חפצים כמו שטוען עתה שנשרפו לו, אינו נאמן ונשבע הניזק ונוטל או שבמקרה כזה אין נאמנות לניזק להישבע וליטול. מסקנת המגיד משנה, ובעקבותיו **הדרכי משה והסמ"ע**, שיש לניזק נאמנות **אפילו נגד טענת בריא** של המבעיר ונשבע ונוטל.

הש"ך (שם ס"ק ז) חולק על הסמ"ע. הוא מביא את דעת **המהרש"ל** שסובר שדווקא אם טוען המזיק טענת ספק (=שמא) על מה שהיה בגדיש. אבל אם טוען שודאי שלא היה בגדיש מה שטוען הניזק, לא תיקנו בזה שהניזק נשבע ונוטל, אלא ישבע המזיק שבועת היסת רגילה ויפטר. הש"ך מביא ראיה לשיטתו **מדברי הרא"ש** (ב"ק פ"ו ס"י ט"ו) שכתב " ...דמשמע דאיירי בבעיא זו דומיא דטמון באש שאין המבעיר יודע כמה, הפסיד הניזק".

יוצא מהש"ך שני דברים. האחד, שדעתו שאם המזיק טוען טענת בריא, שלא הזיק כמו שטוען הניזק, אין הניזק נשבע ונוטל. השני, שאכן תקנת נגזל באישו ומזיק שלא ידוע מה הזיק שוים בדינם, וכן דייק מדברי הרא"ש.

הש"ך הביא ראיה נוספת. **מלשון הרמב"ם והשו"ע** שפסקו את ההלכה של המזיק, "המזיק ממון חבירו ואינו יודע מה הזיק..." משמע **שדווקא אם המזיק בטענת שמא**, רק אז, הניזק נשבע ונוטל. אבל אם המזיק בטענת בריא, שלא הזיק כמו שטוען הניזק, אין הניזק נשבע ונוטל. וא"כ זו ראיה ניצחת לש"ך!

הש"ך תירץ את שיטת הסמ"ע והעמיד סעיף זה במקרה שאין כלל עדים שהמזיק עשה נזק זה. וכך הסביר המגיד משנה (שם) את דברי הרמב"ם. אמנם הש"ך לא מקבל העמדה זו מפני שאין זה פשט דברי הרמב"ם. ובפרט שעל פי המהרש"ל והרא"ש איננו נזקקים כלל להעמדה זו.

סברת הש"ך בנויה על סברת **המהרש"ל** (ים של שלמה ב"ק פ"ו ס"י ל"ו) שכתב: ואף הא דאמרינן עשו תקנת נגזל באשו. לא איירי בכופר המבעיר. אפילו לרבנן, דאיירי במדליק בשל חבירו. מ"מ לא הוי רשע כגזלן. ותדע, דלא מצינו מזיק

ממון חבירו בידיים פסול לעדות. ודווקא מוסר ממון של ישראל בידיים הוא דחמור יותר. אבל לא מזיק, אפילו להכעיס. ודוקא מוסר, דהוי רשע כגזלן, ראוי לדמותו לגזלן...

יוצא מהמהרש"ל שיש חילוק בין מזיק ממון חברו לגוזל ממון חברו. מזיק, שגם אינו נפסל לעדות לאחר שהזיק, לא נחשב רשע כל כך. ולכן חז"ל תיקנו שהניזק נשבע ונוטל רק כאשר המזיק אינו יודע מה הזיק. אבל בגזלן, שאפילו פסול לעדות, נחשב רשע יותר. ועל כן חז"ל החמירו בו יותר ותיקנו שהנגזל נשבע ונוטל אפילו כשהגזלן טוען בודאות שלא גזל בסכום שתובע הנגזל.

החידוש שגזלן חמור ממזיק צריך לכאורה עיון מפני שבדיון על תשלום הגזילה והנזק נראה שמזיק, לעיתים, לדעת המהרש"ל חמור יותר מגזלן.

לענין חיוב אחריות של המזיק על ערך החפץ הניזוק, מצינו שפעמים חיוב האחריות על החפץ של המזיק גבוה יותר מאשר אחריות הגזלן על החפץ שגזל. גם אם ערכו של החפץ ירד בזמן שעבר בין מעשה הגזילה להשבתה, יכול הגזלן לומר "הרי שלך לפניך". לעומת זאת, מזיק שירד ערך החפץ הניזוק משעת ההיזק עד שעת הבאתו לביי"ד או עד זמן שיודע הניזק שרכושו הוזק, בזה יש מחלוקת הפוסקים, והרמ"א הביאה (סימן תג סעיף ב'): דעת הרמ"ה - לא גרע מגזלן ויכול לומר המזיק לניזק "הרי שלך לפניך". ולעומתו סובר המהרש"ל - בזה גרע מזיק מגזלן, כיון שהמזיק פשע והזיק לחפץ והולך ומתקלקל, נחשב כ"תחילתו בפשיעה וסופו באונס" וחייב המזיק לשלם כשעת ההיזק אע"פ שערך הנבילה ירד אחר שעת הנזק.

יוצא מדברים אלו שלדעת המהרש"ל בעצמו יש מקרה שמזיק חמור מגזלן!

ואם כן קשה, מדוע המהרש"ל כתב לעיל שגזלן חמור ממזיק?!

בכדי לתרץ קושי זה נעיינ מעט בדרך התשובה של גזלן לעומת מזיק.

כתב הרמב"ם (הלי' עדות י, ד):

ועוד יש שם רשעים שהן פסולין לעדות אף על פי שהן בני תשלומין ואינן בני מלקות, הואיל ולוקחים ממון שאינו שלהם בחמס פסולין שנאמר כי יקום עד חמס באיש, כגון הגנבים והחמסנים **אף על פי שהחזיר פסול לעדות מעת שגנב או גזל.**

יוצא מדברי הרמב"ם שתשובת גזלן לא מסתיימת בהשבת הגזילה, ועדיין פסול הוא לעדות! ומה היא תשובתו? כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (ב, ט):

אבל עבירות שבין אדם לחבירו כגון החובל את חבירו או המקלל חבירו או גוזלו וכיוצא בהן אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו, אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו **צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו**.

לעומת הגזלן שתשובתו מורכבת מהשבת החפץ הגזול או דמיו ובנוסף לכך גם פיוס שיפייס את הנגזל, מזיק את ממון חבירו תשובתו מסתכמת בתשלום מה שהזיק ולא צריך לפייס את הניזוק - כך כתב הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ה, ט):

אינו דומה מזיק חבירו בגופו למזיק ממונו, שהמזיק ממון חבירו כיון ששלם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו אבל חובל בחבירו אף על פי שנתן לו חמשה דברים אין מתכפר לו ואפילו הקריב כל אילי נביות אין מתכפר לו ולא נמחל עונו עד שיבקש מן הנחבל וימחול לו.

החילוק בין גזלן למזיק שיוצא לנו מדברי הרמב"ם, שגזלן, כמו חובל בחבירו, פוגע לא רק בממון האדם אלא אף פוגע באדם עצמו. לעומת מזיק ממון חבירו שפוגע רק בממון ולא באדם.

אך עדיין קשה מדוע אנחנו מתייחסים לגזלן כפוגע ברכושו ובנפשו של הנגזל, ואילו למזיק רכוש חבירו מתייחסים אליו רק כפוגע ברכוש ולא בנפש!?

בשו"ת חוט השני (סימן ט"ו) כתב: יש לומר דאיכא תרי גווני דמזיק. אית מזיק בכוונה כגון גזל או עושק או גונב וכיוצא את זה הצריך השבה ושאלת מחילה על שציער את חבירו. אבל כשהזיק את חבירו בלא כוונה כגון שיצא נצוץ אש מהיכלו ושרף גדישו של חבירו או בשן ורגל בהמתו שלא שמרה כראוי... מכיון שפרע נתכפר לו מבלי שאלת מחיל' כי הוא לא כיוון לצער את חבירו... ולכן בתשלומין סגי.

מחדש הרב חוט השני (בעל תשובות חוות יאיר) שתשובת מזיק תלויה בכוונתו בשעת ההיזק. כשכיוון להזיק ולצער את חבירו אז לא נתכפר לו אלא עד שיפייס את חבירו. וכשלא כיוון לצער את חבירו די לו בתשלומין ותו לא [יש לציין שהרב

חוט השני אינו דן בפסול עדות, אלא בדרכי תשובה, ולכן לא נרחיב את חידוש הרב אף לענין פסול עדות אלא רק לענין חזרה בתשובה].
בעל ספר חסידים (סי' תקצח) מוסיף על דברי הרמב"ם, ומצריך תשובה רבתי לגזלן וכותב:

... וכתיב (ויקרא ה' כ"ג) והשיב את הגזילה אשר גזל כיון שאמר גזילה למה אמר אשר גזל אלא אם באותו יום שגזל השיב אין להוסיף יותר עליו ואם לא השיב באותו יום או שבוע או באותו חודש או יותר צריך להוסיף על הגזילה כפי מה שהיה מרויח מעת שחסרו עד שהשיב לו.. ולבד מזה יחשוב הצער אף על פי שכל זה לא הצריכתו תורה אבל לצאת ידי שמים צריך לחשוב הצער שהרי החובל חייב בחמשה ובושת היא עצבון כך בכאן ידע כמה צער לנגזל..
מצינו שבתשובתו של גזלן יש כמה חומרות שלא נצרכות בתשובתו של המזיק. לפייס, לשלם מה שהפסיד הניזק בכך שהגזילה לא היתה בידו ולפצות את הנגזל על הצער שנגרם לו בעקבות הגזילה.

הש"ך (שפח, ס"ק ז) הוסיף על פי המהרש"ל שמוסר דומה לגזלן, שהרי מוסר גם כן נחשב רשע ופסול לעדות. ועל כן הש"ך הכריע שגם במוסר, אפילו טוען המוסר טענה ודאית שלא מסר באותו סכום שתובע הנמסר, מכל מקום נשבע הנמסר ונוטל.

חלק שני

אחר ביאורו של הרמב"ם בטעם חומרת גזלן ממזיק, ניתן להביא שלוש רעיונות נוספים לחומרת הגזלן.
הראשון- יש חילוק מהותי בין חפץ שנגזל לחפץ שהוזק. כאשר אדם מזיק לחבירו פעולת העוול נעשית רק בשעת ההיזק.
חידוש נוסף שיוצא בחובל. אף על פי שגם בזה יש היזק חד פעמי, מכל מקום לרוב חומרתו, שפוגע בצלם אלוקים, לא פחותה מגזלן.
חומרת הגזלן, שנחשב שפגיעתו ממשיכה כל זמן שלא מתכוין להחזיר את הגזילה, באה לידי ביטוי בחומרא מיוחדת **בליקוטי מוהר"ן** (תורה ס"ט). רבינו כותב:

דע, שהגוזל את חבירו ממון, בזה הוא גוזל ממנו בנים, היינו שהגזלן נוטל מהנגזל בנים. כי עיקר הממון של האדם, בא לו על ידי בת זוגו... וכל אדם ואדם כאשר הוא בא לעולם, הוא בא עם בת זוגו המיוחדת לו, ועם סכום ממון הקצוב לו, שיהיה לו בזה העולם. וכמה פירות, היינו בנים שיהיו לו בזה העולם. והם בחי' אילן, וענפים, ופירות. היינו, שאור נפשה הוא בחי' עיקר האילן, שממנו יוצאים ומתפשטים ענפים, היינו התנוצצות והתפשטות אורה, היינו בחי' הממון כנ"ל, הוא בחי' ענפים של האילן. ועל הענפים אלו גדלים הפירות, היינו הבנים. נמצא, כשאחד גוזל מחבירו ממון, הוא גוזל ונוטל ממנו ענפים של האילן שלו, היינו התנוצצות אור נפשה, שמשם הממון כנ"ל. ע"כ, עיי' הוא גוזל ונוטל ממנו נפש בניו ובנותיו, שהם תלויים וגדלים ויונקים מאור הענף הזה, כי הם הם הפירות הגדלים על הענפים אלו, וכשנוטל הענף נוטל הפירות: ... וזה סוד, שאמרו רז"ל (ב"ק קיט) הגוזל את חבירו כאלו גוזל ממנו נפש בניו ובנותיו:

ודע, שאם זה הנגזל עדיין לא היה לו בנים, יוכל לגזול ממנו שלא יהיה לו, עיי' שגוזל ונוטל הענף כנ"ל. ואפי' אם כבר יש להנגזל בנים, יוכל להזיק לו שימותו בניו ח"ו. כי אם עדיין הבנים צריכים לאמן, היינו לענפים שלה, כמו שיש פירות שלא נגמרו כל צרכן, וצריכים לינק עוד מהענף. ועיי' כשזה נוטל הענף, הוא מזיק הפירות, היינו הבנים, הצריכים לינק עוד ולקבל מהענף, היינו מהתנוצצות אור אמן כנ"ל. והכל לפי הגזילה, והכל לפי האילן והענפים והפירות... וזה סוד כוונת הגמרא, (ב"ק קג) הגוזל את חבירו שוה פרוטה יוליכנו אחריו אפילו למדי. והוא פליאה נשגבה מאד, למה תפסו מדי דווקא. אך דע, שהגמרא היא נעלמת ונסתרת מאד, וזה כוונתם האמת. הגוזל וכו' יוליכנו אחריו אפי' למדי, היינו לימודי ה', היינו הבנים. שצריך להחזיר לו אפי' הבנים שגזל ממנו על ידי שגזל את ממונו. וזה למדי, בחי' לימודי ה' הנ"ל:

השני- יש פגם שהופעותיו מתגלות בכמה הופעות. כאשר כוחות שנועדו לעניין מסוים מוצאים על ידי האדם לעניין שונה ממה שנועדו הוי פגם. הפגם חמור יותר בזמן שהכוחות מוצאים לדבר שהוא חטא בעצמו.

בעשרת הדיברות, ככלל, לא מופיעים עונשים לאיסורים. אבל בלאוים של עבודה זרה ונשיאת שם ה' לשווא נאמר "א-ל קנא" ו"כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשווא". ניתן להציע הסבר לשינוי זה, שהשימוש בשבועה בדרך כלל

היא לשימוש האדם. כאשר אדם רוצה לתת תוקף לאמירתו הוא נשבע בשם ה'. נשיאת שם ה' לשווא היא שימוש בשמו של ה' לצורך האדם ללא כל צורך (ובשו"ת חת"ס חו"מ סימן צ', הביאו הפת"ש פז, כב, הרחיב את האיסור כמעט לכל השבועות, אפילו אותם שעל פי דין). נמצא, שמשתמש בכח שה' נתן, להישבע בשמו בתנאים מסוימים, למטרתו האישית ולא למה שה' רצה. וכן בעבודה זרה אדם משעבד את כוחו במקום לבעל כוחו ה' יתברך, לדברים זרים.

דוגמא נוספת היא על פי מה שנאמר בגמרא (יומא עב) "אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב וזאת התורה אשר שם משה, זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה. והיינו דאמר רבא: דאומן לה - סמא דחייא, דלא אומן לה - סמא דמותא...". הגמרא לא אומרת שדומה למי שלא לוקח סם כלל אלא ההשוואה של הגמרא היא לסם שאם משתמשים בו שלא כראוי הוא ממית. גם כאן, שימוש בתורה לא למטרה שה' ייעדה היא גרועה יותר מאשר אילולא למד תורה כלל.

בתניא (פרק ז) מסביר את ההבדל בין אדם הנהנה מהעולם הזה בדברים המותרים לבין הנהנה מדברים האסורים:

הנה ע"י זה (נהנה מההיתר שבעולם הזה) יורד חיות הבשר והיין שבקרבו ונכלל לפי שעה ברע גמור שבשלש קליפות הטמאות... עד אשר ישוב האדם ויחזור לעבודת ה' ולתורתו. כי לפי שהיה בשר היתר ויין כשר לכך יכולים לחזור ולעלות עמו בשובו לעבודת ה' ...

... מה שאין כן במאכלות אסורות וביאות אסורות שהן משלש קליפות הטמאות לגמרי הם אסורים וקשורים בידי החיצונים לעולם ואין עולים משם עד כי יבא יומם ויבולע המות לנצח או עד שיעשה תשובה גדולה כל כך שזדונות נעשו לו כזכיות ממש שהיא תשובה מאהבה מעומקא דלבא באהבה רבה וחשיקה ונפש שוקקה לדבקה בו ית'...

ההבדל בין היתר לאיסור, על פי דברי אדמוה"ז, שלעולם בזמן שאדם משתמש בכוחות שלא לעבודת ה', הוא השתמש בכח שה' נתן לא לייעודו ואפילו זה נופל לקלוי'. אבל אם אוכל בהמה טמאה וכד', שזה ממש איסור, נחשב שמשתמש לחיותו בכוחות זרים ולא מועילה לזה תשובה רגילה.

בהמשך הפרק אדמוה"ז מחמיר יותר את הדוגמא לכוחות שאדם מנצל אותם למה שה' לא ציוה. אדמוה"ז כותב על ממזר: ובזה יובן מאמר רז"ל איזהו מעוות שלא יוכל לתקון זה שבא על הערוה והוליד ממזר שאז גם אם יעשה תשובה גדולה כל כך אי אפשר לו להעלות החיות לקדושה מאחר שכבר ירדה לעולם הזה ונתלבשה בגוף בשר ודם.

גם בגזל, הגזלן לוקח מהשפע שה' ייעד לאחר, ומשתמש בו לעצמו. לעומת מזיק, שם המזיק אמנם חוסם את השפע מלהגיע לניזק, אך על כל פנים לא לוקח את השפע לעצמו.

ענין זה בא לידי ביטוי גם בנס חנוכה. הגמרא מספרת מה היה הנס של חנוכה (שבת כא): מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון.... שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים...

מדקדוק הגמרא משמע שהיוונים לא שפכו את השמנים. היוונים **טימאו** אותם. הטומאה מייצגת את המעבר, ממה שה' ציוה, לשימוש שאי אפשר להקריבו לה'. ועיקר הנס היה שלא הוצרכו להשתמש בשמן טמא (אע"פ שטומאה הותרה בציבור ואכמ"ל...) אלא זכו להשתמש בשמן טהור.

השלישי- חומרנו של הגזלן מביעה גם **כפירה**. הגזלן, כביכול, מטיח כלפי מעלה ואומר שאינו מאמין בבעלותו של ה' על המציאות. הגזלן מכריז שהוא יודע לחלק את השפע טוב ונכון יותר מה' יתברך.

כך ניתן להסביר את חומרת עונשם של דור המבול שהגמרא (סנהדרין קח) מביאה:

ויאמר ה' לנח קץ כל בשר בא לפני. אמר רבי יוחנן: בא וראה כמה גדול כחה של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ.

השל"ה הקדוש (חולין פרק נר מצוה אות נג- נד) מבאר היטב מדוע נחשב זה כפירה:

...ודע, כי אי אפשר להיות לאדם לא פחות ולא יותר ממה שקצב לו השם
יתברך ברוך הוא מידי שנה בשנה... אבל אם לוקח וגוזל וחומס מה שלא צוה
ה', הוא עושה עבירה גדולה בחנם... ועונש הגזל גדול במאוד, אף כשמת אין לו
מנוחה עד שהשב ישיב את הגזילה להגזול או ליורשי הגזול, וכל זה בסוד הגלגול,
וסוד זה רמזו (בבא קמא קג א) יוליכנו אחריו למדי (ראה עץ הדעת טוב פרי
ויקרא), כלומר שיראה בחייו לתקן אפילו לילך בדרך רחוקה, כדי שלאחר מותו
לא יוכרח להתגלגל רחוק רחוק.

...ומתיקוני אנשי כנסת הגדולה בסדר התפילות, נראה גודל ענין הגזל. הנה,
תכלית השנה היא עשרת ימי תשובה, ותכלית עשרת ימי תשובה הוא יום כפור,
ותכלית יום כפור הוא תפילת נעילה ואז יום כפורים, כי יום כפורים מכפר
בסופו, ושם קבעו אנשי כנסת הגדולה לומר בנוסח התפלה, 'ותתן לנו ה' אלהינו
באהבה את יום צום הכפורים הזה קץ ומחילה וסליחה על כל עוונותינו **למען**
נחדל מעושיק ידינו'.

תיקון הגזילה

לאור הבהרת חומרתה של הגזילה, התשובה על הגזילה אינה מסתכמת רק
בהשבת החפץ הגזול לבעליו ופיוסו. צריך האדם לשים אל ליבו שעתה הוא זוכר
להשקיע את כוחותיו במה שה' צוה ולזכור שכל השפע וכל הממון מגיע לאדם
מה'.

החיזוק בדברים אלו תלויים במידת הביטחון של האדם. רבינו (ספר המידות
ערך ביטחון אות י"א) כותב:

מי שאין לו מידת הביטחון, ישמור את עצמו לא לבייש שום אדם. גם יזהר
להתפלל בכוונת הלב.

החטא של הגזלן היה שלא הבין שאין אדם נוגע במוכן לחברו אפילו כמלוא
נימא" (שהש"ר רבה פ"ג) וחשב שיכול לקחת לעצמו. ותיקונו, להתפלל לה' ובכך
להכיר שה' הוא המספק את השפע לכל אחד. הגזלן, שפגע בנגזל, תיקונו שיזהר
אפילו לא לבייש את חברו.

דרך זו היתה נר לרגליו של בחיר האבות (ע"פ בראשית רבה וישלח עו א). גם
בזמן שעבד יעקב אצל לבן הרמאי לא איבד את הישרות ולא מעל בעבודתו.

וכמאמר הכתוב "זה עשרים שנה אנכי עמך, רחליך ועזיך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי. טרפה לא הבאתי אליך, אנכי אחטנה מידי תבקשנה, גנבתי יום וגנבתי לילה. הייתי, ביום אכלני חרב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני". הדבר בא לידי ביטוי בבנו, "... ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף..." (רש"י בראשית פרק לו פסוק ב). ועליו דרשו חז"ל (ברכות כ עמוד א):

רבי יוסי ברבי חנינא אמר מהכא: וידגו לרב בקרב הארץ מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם - אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהם. ואי בעית אימא: עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו - אין עין הרע שולטת בו.

חז"ל, שהבינו את החטא העמוק של הגזלן, הכריעו שאי אפשר להטיל עליו שבועה שישבע ויפטר. הם פסקו שאפילו גזלן שטוען טענת בריא, נשבע הנגזל על טענתו ונוטל. הגזלן גרוע בזה מן המזיק (עכ"פ לשיטת הש"ך ודעימיה) מפני שהגזלן, לא רק חוסם את השפע בעולם אלא מעבירו לרשותו לזמן ארוך ובכך מבטא כפירה בה' יתברך.

התיקון של הגזלן הוא להשיב את הגזילה ולטהר את נפשו על ידי מידת הביטחון וההכרה במלכות ה'. ללכת בדרכו של יעקב אבינו ויוסף הצדיק ועל ידי כך לזכות לשפע רב ממרומים כמו שהתברך שבטו של יוסף הצדיק מפי (על פי בראשית רבה שם) בחיר הנביאים (דברים לג, ג):

"וְיִוְסֵף אָמַר מְבָרְכֶת ה' אֲרָצוֹ מִמֶּגֶד שְׁמַיִם מִטֵּל וּמִתְהוֹם רִבְצָת תַּחְתִּי".